

גורי ו"הספר המשוגע": לא היה כאן רצח פוליטי

יוסי אחימאיר

על הקיר ב"מוסד ביאליק" בירושלים תלויה כרזה ממוסגרת - מודעה על ערב שנערך לכבודו של חיים גורי, לרגל צאת ספר שיריו האחרון "אף שרציתי עוד קצת עוד", ובהשתתפות המשורר. הערב התקיים ב-2.3.2016, בבית אבי-חי בירושלים. על הכרזה רשם גורי בכתב ידו דברים האלה:

"לחברי היקרים במוסד ביאליק
לזכר ערב יפה עם ספרי
שלכם מאד
לאחר שנים של רעות ושותפות
ובאהבת-הספרים תמיד
שלכם

חיים גורי ההולך לעבר השנה ה-93 בחייו".

"מוסד ביאליק", הוצאת הספרים של ההסתדרות הציונית העולמית, היה מקום המיפגש שלי עם המשורר בשנים האחרונות. אני - כחבר הדירקטוריון, גורי - כמשורר הבית, שבו יצאו לאור כרכי כתביו בשירה ובפרוזה, אותו פקד לעתים קרובות ואת עובדיו אהב. במיוחד ראיתי את החיבה ששררה בינו לבין חבר הדירקטוריון מיכאל-מיקי גולדמן-גלעד, שריד השואה, שעל בסיס סיפורו האישי הפיק גורי את הסרט "המכה ה-81". בשמחה רשם לי גורי הקדשות אישיות בכתב-ידו על קבצי שיריו הישנים-חדשים שיצאו לאור בהידור רב, ותחת השגחתו. לא חשתי במחסום-פוליטי כלשהו שהפריד בינינו. הוא - בשר מבשרה של תנועת העבודה השמאלית ובנו של ח"כ ישראל גורי ממפא"י, אני - בן של אחד מהאידיאולוגיים הבולטים של התנועה הרוויזיוניסטית שהיה יריב מר למפא"י, ובעצמי בעברי פעיל חרות והליכוד.

יוסי אחימאיר הוא עורך "האומה", יו"ר הנהלת מכון ז'בוטינסקי ומנהל "בית אבא" ברמת-גן.

רחשתי לו כבוד, שלא לומר הערצה, אבל לא חשתי בדיסטאנס כלשהו בינינו, כמו שגם עובדי ההוצאה-לאור לא חשו. ראיתי תמיד את גורי במצב רוח מרומם, אפילו שובבי-משהו, צעיר בנשמה ובהליכותיו. משא שנותיו לא הורגש עליו, הגם שידע ממרום גילו כי יומו אינו רחוק. חשוב היה לו להמשיך במלאכת קיבוץ כתביו, בפרוזה ובשירה, בפובליציסטיקה ובזמר. והוא אכן זכה להשלים את המלאכה עליה ניצח בעבודה צמודה ושקדנית. הכרכים יצאו לאור לשביעות רצונו, בזה אחר זה, שלושה כרכי שירים, כרכי סיפורים ומאמרים, שהם נכסי צאן וברזל בספרות העברית החדשה, במדינת ישראל בשבעים שנותיה הראשונות. "אתה תימשך, עשוי מאותיות. זה לא מעט. משהו, בכל זאת, ישאר ממך" - את מילותיו אלה הגשים חיים גורי שאיננו עוד עימנו, אך רוחו וירושתו הספרותית העצומה "לא ימחקו אותו", כפי שתכנן, כפי שרצה.

"קולאז' מקסים של הימים ההם"

עוד בטרם הגעתי ל"מוסד ביאליק" לשמש בו כחבר הדירקטוריון, היה לי שיח-ושיג מסוג אחר עם משורר הפלמ"ח, משורר תש"ח, משוררה של ארץ-ישראל ונופיה, לה הוא אומר: "ארץ, ארץ, שמרי נפשך מפני השגעון המאוהב בך!" בכמה שיחות טלפון עימו, גורי לא שלל השתתפותו בכתב-עת זה, "האומה", היוצא לאור על-ידי מסדר ז'בוטינסקי ה"ימני", הבטיח לחפש ולשלוח, אך הדבר לא נסתייע. הוא שיבח את רבעונו, ביקש לקבלו דרך קבע, וכך היה. אבל ראשיתן של השיחות - לפני שנים רבות, בעקבות צאתו לאור של הרומן פרי עטו "הספר המשוגע". "סיפור פיקרסקי, שמשתזרות בו עלילותיהם המופלאות של גיבורים ארצישראלים אנשי-שם ואלמוניים מאוד, פרשיות-חיים סוערות, דרמה והומור, אהבה ואלומות, המצטרפות לקולאז' מקסים של הימים ההם" - כך נכתב על גב הספר שהופיע בשנת 1971 בהוצאת הספריה לעם של עם עובד (מחיר הספר - 3.50 ל"י). זהו ספר הפרוזה השני של גורי לאחר "עסקת השוקולד" שיצא ב-1965. "הספר המשוגע" הוא מעין מסע אל הזמן האבוד, אל ימי קדם תש"ח ופלמ"ח, מושאי געגועיו של הסופר-המשורר, שזכה לחיות 70 שנה במדינה העצמאית מאז מלחמת העצמאות. הרומן הזה חזר והופיע, נכלל מחדש בכרך "בשורות ארוכות - סיפורים ורשמים", שהוציאו במשותף "מוסד ביאליק" ו"הקיבוץ המאוחד" ב-2013, בהשגחת המחבר, שמלאו לו 90 לעת צאת הספר לאור. זכיתי לקבל מידיו ספר זה עם הקדשת המחבר - "שלך בפגישה הנמשכת, בברכה תמיד..." גורי צירף הקדמה לקובץ ומתייחס בו גם ל"הספר המשוגע". וכך העיד עליו: "ספר המקומיות העברית, הארצישראלית, ילדות ונעורים בימי המנדט הבריטי. גיבוריו הראשיים חמדור וברניקי הם נציגיה המובהקים של ההוויה שבה נולדתי, גדלתי ופעלתי. מעורבים בו אנשי התקופה ההיא: עברים, ערבים ואנגלים, שליטי הארץ. הוא ספר 'משוגע', מפני שחברו בו כל הצורות הספרותיות שבהן התנסיתי מעודי".

מי הם חמדור וברניקי? חמדור הוא חיים בן דור, לוחם הפלמ"ח שנפל ב-1.1948. והוא בן 24, בפעולת נקם בערביי בלאד א-שייח, בעקבות טבח 39 פועלים יהודים בבתי הזיקוק בחיפה. ברניקי היא נועה אשכול, כוריאוגרפית ומורה לריקוד, בתו של לוי אשכול ובת דגניה ב'. בראיון שהעניק לסופר מאיר שלו, עם מלאת לו 90 שנה, סיפר גורי בגילוי לב על חברו לפלמ"ח ול"כדורי": "אין יום שאני לא מתגעגע אל חמדור. אהבתי אותו אהבת נפש. זאת הייתה חברות טוטלית. אין תחום שהיה מחוצה לו. בתור נער הוא כבר כתב מכתבים נפלאים, והיה איש אמיץ מאוד. הרביץ מכות, חטף מכות. יום אחד הלכנו יחד על מדרכה צרה. ממול בא קצין בריטי וחיים לא פינה לו את הדרך. הקצין הוריד לו סטירת לחי וחיים החזיר לו סטירה באבי אביו. הוא היה המבקר הספרותי שלי ללא רחם, אמר את כל האמת ולא הסתיר. רק פוסט-מורטם חשבתי כמה הוא צדק וכמה הייתי עיוור כלפי עצמי. תמיד היה רב עם נועה אשכול, שב'הספר המשוגע' אני קורא לה ברניקי ולו חמדור, מריבות נוראות על ספרות. צעקו כל כך שהשכנים קראו למשטרה". ועל נועה אשכול סיפר: "היו לה הרבה גברים בחייה. הרבה מאהבים. הרבה קוניאק. הרבה סיגריות. עד שהיא חטפה סרטן הריאות. היא הייתה מיוחדת במינה והקשר שלהם היה קשר מיוחד במינו. זה היה קשר רוחני כל כך עמוק, שהתחיל בכיתה ד' בבית הספר, והוא העריץ אותה".

קשר עקיף היה לי אל שני גיבורי "הספר המשוגע". נועה שהאריכה ימים ונפטרה בגיל 83, נטמנה בקיבוץ-הולדתה, דגניה ב', בסמוך לקברי הדודים שלי, בלומה (אחותו הבכורה של ד"ר אב"א אחימאיר) ואליעזר ורדימון. מדי בואי – ולא לעתים קרובות – אל הקיבוץ הזה, אני פוקד את בית העלמין הפסטורלי, על גדת נהר הירדן, שבו טמונים גם קדיש לוז ז"ל, המשורר לוי בן אמיתי, אלישבע אשכול ושאר מייסדי דגניה ב'. חמדור היה בנו של העיתונאי, ראש מערכת "דבר" בירושלים יצחק בן דור. חצי שנה לאחר שנפל בנו בפעולה ליד חיפה, ביום 9.6.1948, התפוצץ פגז ערבי ברחוב הירושלמי מיד לאחר שבן-דור יצא ממערכת העיתון. העיתונאי, שהיה אהוב על כל עמיתיו, נפגע אנושות ומת מפצעיו. בן 51 היה במותו. בעיתון "המשקיף" נתפרסם מאמר הספד נרגש עליו, מאת עמיתו, אב"א אחימאיר, שאף עליו ועל משפחתו עברו ימי המצור בירושלים.

"תנו למתים לקבור את מתייהם"

אבל יש עוד גיבור ב"הספר המשוגע", שאף הוא אינו נזכר בשמו האמיתי – יעקב. עוד נגיע אל שם-הכיסוי הזה, יעקב, אך נצטט תחילה מתוך "הספר המשוגע": "אני זוכר רצח אחד שאירע לפני שנים רבות, בהיותי ילד. רצח ליד שכונת הצריפים. לא, לא, איני מתכוון להיכנס לפרטי העניין. 'תנו למתים לקבור את מתייהם'. יש בי מידה מספקת של אחריות ציבורית. אני זוכר שהפרשה ההיא השתוללה ימים רבים עד אשר נכלאה לבסוף כמו משוגעת עייפה בגנזכי מרתפים, בניירות העיתונים שהצהיבו. וערב אחד באתי אל יעקב... יעקב סיפר לי על בית-הסוהר, שבו ישב כמה שנים טובות ועל

האנשים שפגש שם, ביניהם ערבי אחד שסיפר לו, כי הוא-הוא הרוצח שרצח בשגגה יהודי אחד מפורסם שטייל ערב אחד בחברת אשה על שפת ימה של תל-אביב, ליד בית הקברות המוסלמי. דבר הרצח ההוא הסעיר את הרוחות והפרשה לא שככה ימים רבים. חשבו כי האיש נרצח על 'רקע פליטי' בידי יהודים". ממשיך גורי: "הבנתי מתוך דבריו של יעקב, כי אותו ערבי (צעיר לשעבר מיפו) שירה ביהודי המפורסם על חוף ימה של תל-אביב, נכלא בבית-הסוהר בעוון רצח אחר. שם פגש ביעקב וסיפר לו את האמת. נקרא לרוצח, נניח, עבדאללה חמיד. עבדאללה ירה בשוגג ביהודי ויעקב ירה בשוגג בערבי והשניים נפגשו לאחר זמן בבית-הסוהר. הערבי ההרוג נשכח מזמן, כי בינתיים היו מלחמות רבות בארץ-ישראל ואדמתה רוותה דם ריעים ודם אויבים. אבל היהודי ההרוג זכור לטוב ורחובות רבים קרואים על שמו בערי ארצנו וכן קיבוצים ומושבים ושכונות".

דומה שעד לצאת "הספר המשוגע" ב-1971 לא היה פירסום כל-כך מדוייק על האמת בפרשת רצח ארלוזורוב, מלפני 85 שנה, ועל עלילת הדם שהוטחה בשלושה חברי התנועה הרביזיוניסטית, וכולו בכיסוי של שמות ספרותיים, רמזים, ו"סיפורים שמחציתם, לפחות, בדיה", מפרי עטו של סופר, בשר מבשרה של תנועת העבודה, איש הפלמ"ח, ובהוצאת הספרים ההסתדרותית (באותם ימים). היה זה גילוי שהיה צריך להרעיש עולמות, סקופ, מוצנע כולו בין דפי רומן מלבב, נוגע ללב וכל-כך הומאני. זמן קצר לאחר צאת הספר לאור, שוחחתי עם חיים גורי, והוא אישר את "האמת" שהביא מפי יעקב, כי הטריד אותו "הצד המוסרי שבפרשה". מיהו אותו יעקב - את זאת לא גילה לי, אך בספר הוא מתארו כמי ש"הראו עליו באצבע... איש שבע עלילות, ששמו הלך לפניו בין המדורות וכלי הנשק". על נסיבות מאסרו (הוא ישב שש שנים בכלא עכו) סיפר גורי: "לילה אחד ישנו שלושתם בצל אלה עבותה: יעקב וחיימוביץ' ושאוּלי... שעה שתיים או שלוש לפנות בוקר... חיימוביץ' נוחר. הוא המבוגר בין השלושה. נשוי, אב. ולידו יעקב, על גבו, לבוש בבגדיו אך חלוץ מגפיים. ושאוּלי מסתובב... ופתאום נשמעו יריות מרובות וצעקות בערבית". אחד מהשלושה ירה והרג ערבי. השלושה נעצרו, אך אין לדעת מי מהם היורה. "האגדה מספרת, כי יעקב קם ואמר: 'אני האיש'. ובעומדו זקוף לנוכח השופטים כמו שילב את ידיו זו על גבי זו נכונות לאזיקי הברזל". וכך, בכלא עכו, זימן הגורל את שני האסירים, את "יעקב" - היהודי שהרג ערבי, ואת "עבדאללה חמיד" - הערבי שהרג יהודי, ונולדה העדות הכה-חשובה.

מסכם גורי את הנושא ב"הספר המשוגע": "מפעם לפעם מעלה מישהו את העניין והוא כמזכרת עוון, מציע - 'ועדת חקירה', אך העניין יורד מעל סדר היום הגדוש לעיפה. צעירים שבנו אינם יודעים במה מדובר והזקנים מבקשים לשכוח. טעות, הכל היה טעות - הרצח, המשפט, השערוריה שנמשכה ימים רבים עד אשר נכלאה כמשוגעת עייפה בדפי העיתונים שהצהיבו"... ובאותה שיחת טלפון עמי, אמר גורי - הפעם לא כסופר אלא כעיתונאי: "עד עכשיו איש לא אמר דברים בצורה כזו. יש כאן,

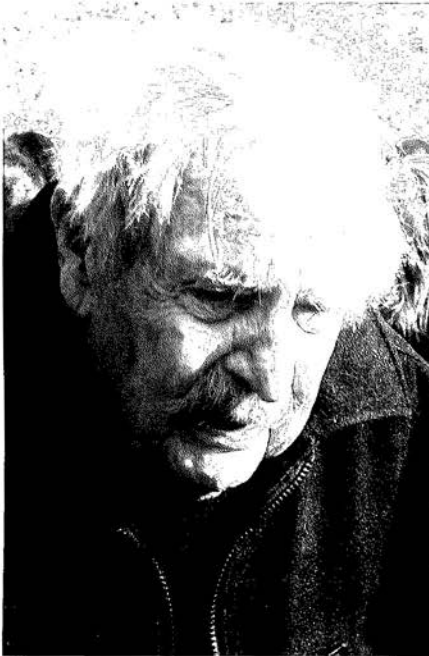
מבחינה מסויימת, אחרי שנים רבות, גילוי של אדם ששתק". הוא שאמרנו – סקופ!

"דם על החוף"

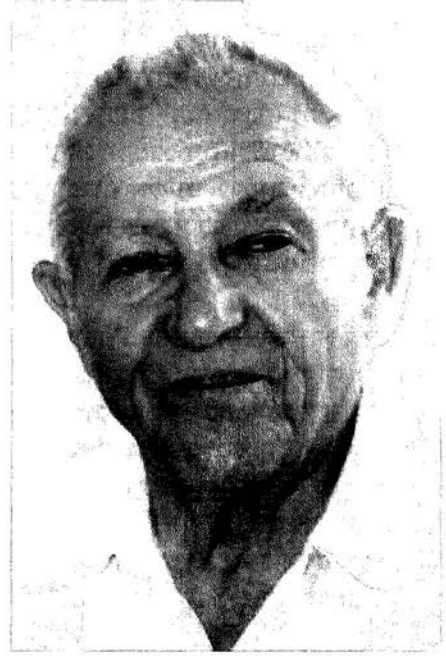
שלא כפי שכותב גורי ב-1971, הפרשה הקשה הזאת לא נכלאה ולא נשתכחה. היא צצה מחדש, למשל, כעבור שנתיים מצאת "הספר המשוגע", במלאת 40 שנה להירצחו של ארלוזורוב. ב"דבר" מתפרסמת מודעה על האזכרה בעמוד הראשון והמאמר "דם על החוף" מאת חיים גורי, בעמוד השני. הפעם זה גורי העיתונאי-המדוות, המביע רחשי לבו בשפתו הציורית-ספרותית. כשהוא מתאר את הימים הקשים ההם, את הידיעה שנפוצה בשחרית של שבת, כ"ג בסיון תרצ"ג, איך הוא – שהיה אז ילד כבן תשע וחצי – אינו שוכח את "המלים המדהימות 'רצחו את חיים ארלוזורוב!!!', שעד מהרה היו לסיפור מחליא". הוא מוסיף ומספר: "אינני זוכר פרטי-המשפט הממושך. אך זכור לי היטב כי ברחבי שבטנו שלנו היו שאמרו כי 'הם הרגו את ארלוזורוב'. הארץ מלאה בסיוט החשד והאשם. הם רצחו את המנהיג הזה, הצעיר, הגאון, וכבר אחזה התבערה בכל הארץ. סטבסקי ורזנבלט ואבא אחימאיר שרבים כינוהו 'אבו-חמר'... היו משלנו שהאשימו אותם ברצח, מולם צעקו ללא הרף: עלילת דם! היישוב נבקע לשניים בעוד אנשים נשואי פנים מקרב נכבדי העדה טורחים בשארית כוחם לשכך את הריב הנורא, לעצור את המגפה התפשטת".

ובמעין תיקון למה שכתב ב"הספר המשוגע", כותב גורי מעל דפי "דבר": "מוזה, בעוד היא שכוחה ומחוקה או כלואה, לכל היותר, כמשוגעת עייפה בדפי העיתונים שהצהיבו, המשיכה פרשת הרצח ההוא להתקיים, עברה משנה לשנה, בבחינת נושא שיש לשוב אליו ביום מן הימים. לפעמים נראתה בעיני כסימן שאלה המבקש כל הימים להזדקף, להיות סימן קריאה המסיים את הסיוט אחת ולתמיד. אם ננקוט לשון דימויים אחרת נאמר, כי היא המשיכה לשוטט כמו רסיס אבוד במחזור הדם שלנו ולפעמים היתה נקלעת אל רקמה זו או אחרת ומכאיבה. אולי קשור הדבר בתחושה קדומה, ראשונית, במועקה מוסרית מתקיימת, בבקשת צדק, אולי משום שסטבסקי, רזנבלט ואחימאיר זוכו בבית-המשפט, אך עדיין לא זוכו סופית בקרב חלקים מדעת-הקהל, המבכרים את התיק"ו המרעיל, או הממשיכים להאמין, כי הללו אמנם רצחוהו. בשנים האחרונות פגשתי באנשים אשר חזרו ושיכנעו אותי, כי לא יהודים רצחו את חיים ארלוזורוב, כי לא היה כאן רצח פוליטי, כי עבדול מג'יד ועיסא דרוויש היו הרוצחים וגם אלה לא עשו זאת על רקע הסיכסוך הלאומי בינינו לבין שכנינו. חשתי כיצד נגולה אבן מלבי... מקץ ארבעים שנה מותר לסיים את הפרשה הזאת בהודאה – החשד הנורא היה חשד שוא... פתאם, לאחר ארבעים שנה, כורע אחיו של יהודה ארזי ז"ל על ברכיו מול קברו של אבא אחימאיר ומבקש ממנו מחילה. לא, אין זו מלודרמה ואין זה בבחינת 'חיטוט' מיותר".

"בקשת האמת גם לאחר 40 שנה – מסכם גורי את מאמרו הנרגש – איננה 'חיטוט'. אינני שותף לחרדתם של אלה הסבורים משום-מה, כי אם נעסוק בפרשיות עבר

חיים גורי, בהלווית יצחק טאוב, ינואר 2014
(צילום: יוסי אחימאיר)

"יעקב" - הוא איש ה"הגנה" יצחק חנקין,
שנה לפני פטירתו

שנויות במחלוקות, תתעוות, חס וחלילה, דמותה של תנועת העבודה, או של ההגנה. אדם רשאי להיות גאה על שהיה כל ימים איש השמאל ולראות בו-זמנית פרשות אלה או אחרות כמישגה חמור או כמחדל אומלל, שחובה להודות בהם בלי שייפגמו דברי ימיה של תנועה מפוארת. אין תנועה בארץ מימין ומשמאל, שההיסטוריה שלה משמשת לה רק מקור לסיפוק ולגאווה. אני שולל עיסקות-חבילה בינינו לבין עברנו". לאחר שנתפרסם מאמר זה, שוחחתי עם גורי, הודיתי לו על אומץ לבו ומוסריותו, והוא אישר באוזני מפורשות: "הרצח לא היה עבודה עברית, אין שום ספק בכך". אבל עוד תגובה (והפעם ב"מכתב נורא") נתקבלה אצלו, כפי שסיפר לי: "אתה משלנו, איך עשית זאת?" - הטיחה בו האלמנה, סימה ארלוזורוב, שהטמיעה בבנה ובכמה מצאצאיה את הדבקות עד היום בעלילת הכזב ובשנאת הרוויזיוניסטים.

"מישהו ציוני חשוב מאוד"

אז מי הוא יעקב, גיבור סיפורנו, סיפורו של חיים גורי? הסוד לא נשמר זמן רב. הוא לא אחר מאשר איש ה"הגנה" וחרב קיבוץ כפר-גלעדי, יצחק חנקין (1911-1995), בנו של השומר הנודע יחזקאל חנקין, שאף טרח ובא למסור את הידוע לו, לוועדת

החקירה ממלכתית, שהקים ראש הממשלה מנחם בגין בשנת 1982, בעקבות הספר "רצח ארלוזורוב" מאת שבתי טבת ומכתב ששיגר דוד בן-גוריון אלי, ובו חזר וטען בקשיות-לב, כי סטבסקי הוא הרוצח, וזאת רק סמך עדותה של הגברת ארלוזורוב. תחילה הקליט חנקין את עדותו בפני ההיסטוריון פרופ' יוסף דבה, והוא ששיכנע אותו למסור את ההקלטה ולהעיד בעל-פה בוועדה הממלכתית. לשופטים היושבים על מדוכת הפרשה, דוד בכור ומרדכי (מקס) קנת ופרופ' אליעזר ברקוביץ, סיפר חנקין על ישיבתו בתא אחד בכלא עכו עם עבדול מג'יד, אשר בגילוי לב סיפר כי הוא ועיסא דרוויש רצחו את ארלוזורוב – אך רק למחרת, בשבת, הבינו מהעיתונים כי "הנרצח היה מישהו ציוני חשוב מאוד".

לימים, העלה חנקין את סיפורו המלא בפני הסופר והעיתונאי איש נהלל אוריאל בן-עמי, וזה פירסם אותו בהרחבה בספרו "שאגה אחרונה במטולה" (משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1990), תחת הכותרת: "הווידי על רצח ארלוזורוב". "יצחק, עזוב את הסיפור הזה, מדובר כאן במלחמת אחים. אליהו גולומב דב הוז יחסלו אותך אם תצא נגדם" – מעיד חנקין באוזני בן-עמי, על אזהרתו של חברו לכפר גלעדי פנחס שניאורסון. "האזהרה הזאת מלווה אותי עד היום" – התודה בפני מראיינו – "אלמלא ידעתי את האמת על רצח ארלוזורוב, אולי הייתי נאיבי עד היום". לחנקין, כמסתבר, קשה היה "לוותר על האמת", כפי שמביא בן-עמי את סיפורו המלא. "שנתי נדדה הרבה שנים והמועקה לא עזבה אותי, עד שחשפתי את הידוע לי. אני איש תנועת העבודה, הייתי עד לעלילה הנוראה. ידעתי שסטבסקי ורוזנבלט לא רצחו את ארלוזורוב והתבקשתי לשתוק. ידעתי שעבדול מג'יד היה הרוצח, כפי שהתוודה לפני בכלא עכו, ולא סלחתי לעצמי על שתיקתי הממושכת. לא אהבתי את הרוויזיוניסטים, אך לא יכולתי לשאת את העלילה נגדם. זהו אות קלון למפא"י ההיסטורית, שהייתי משותפיה. קשה, קשה לשאת את תהום השנאה בין יהודים ליהודים..."

יצחק חנקין, הוא "יעקב" מ"הספר המשוגע", הלך לעולמו לפני 23 שנה. חיים גורי הלך לעולמו השנה. והפרשה והעלילה, שהשניים, מטובי בניה של תנועת העבודה, תרמו ברוב יושרתם לסיכולה, כמעט דעכה. האמת היא כבר נחלת הציבור הגדול העייף ממנה. ואולם עדיין יש מי שמחזר אותה. כך עשה פרופ' זאב צחור המנוח זמן לא רב לפני פטירתו בראיון טלוויזיוני, וכך יבל"א פרופ' יחיעם וייץ במאמר ב"הארץ", כמו כמובן ד"ר שאול ארלוזורוב, שהיה בן 3 בנפול אביו בידי ערבים בני עוולה. עד היום האיש הזה איננו מוכן לחלוטין להיות במחיצת הבן של "המסית לרצח". אכן, גם לאחר כל המשפטים בימי המנדט ובימי המדינה, גם לאחר כל הגילויים, גם לאחר פירסום מסקנות ועדת החקירה הממלכתית לפיה לא סטבסקי ולא רוזנבלט היו רוצחי ארלוזורוב, גם לאחר "הספר המשוגע" – עדיין לא לגמרי הפרשה הזאת "נכלאה", כתקוותו של משורר הפלמ"ח ותש"ח, הסופר והפובליציסט חיים גורי. זכרו ינון לעד בעושר הספרותי-רוחני שהותיר אחריו, ובמיוחד כאחד מבין אנשי הרוח המצפוניים ביותר שקמו לעם ישראל בדורות האחרונים.